

TEMA BROJA

POLJOPRIVREDA U USLOVIMA SUŠE

Razmere štete, očekivane posledice i izazovi

Natalija Bogdanov

Suša 2012. kao globalni problem

Iako je do pre dva meseca sve ukazivalo na to da možemo očekivati još jednu izuzetno rodnu godinu, izostanak padavina i visoke temperature koje traju od kraja juna ukazuju na to da će ovogodišnji rod jesenjih useva biti znatno manji od očekivanog. S problemom suše susreću se sve zemlje u regionu Srednje Evrope, ali i druge velike žitnice – Ukrajina, Rusija, Kazahstan, a posebno Amerika. Prema grubim prognozama, samo trećina ukupnih površina pod žitima u svetu imala je ove godine dovoljne količine vlage! Prinosi na ostatku površina su smanjeni za 20–50%.

Scenario iz 2008. godine, po kojem su pesimističke prognoze tržišnih kretanja doprinosile psihozi panike i podsticale špekulacije poljoprivrednim sirovinama na berzama, ponovo se nazire. Na to ukazuju neuobičajeno velike kupovine pšenice neto deficitarnih zemalja, kao i očigledno gomilanje zaliha ovog proizvoda. Ovakvi trendovi na berzama zabeleženi su već nakon julskog izveštaja Ministarstva poljoprivrede SAD, u kojem je prognozirani domaći rod kukuruza dodatno umanjen. Prognoze iz avgusta ukazuju na to da će ovogodišnji rod kukuruza u Americi, kao najvećoj žitnici, biti najniži od 1995. godine. Uz sve to, azijski meteorološki centri najavili su nepovoljne vremenske uslove u narednih pola godine, sa sasvim izvesnim posledicama po prinos, dok je u Rusiji formirana Komisija za prehranbenu bezbednost s ciljem da budno prati stanje domaćih rezervi u uslovima prepolovljenih prinosa u najvažnijim regionima zemlje. Sve ovo uslovlilo je da tokom jula, prema podacima FAO (Food and Agriculture Organization), globalne cene hrane porastu za 6% (iako su nekoliko meseci pre toga opadale).

Iz straha da će se ponoviti kriza slična onoj iz 2008. godine, nekoliko nemačkih banaka najavilo je da neće podržavati investicije u poljoprivredne sirovine. S druge strane, neki eksperti smatraju da je situacija iz 2008. godine malo verovatna, budući da su neki od ključnih faktora koji su tada generisali agflaciju, ovoga puta drugačiji. Naime, u ovom momentu su zalihe pirinča velike, ekonomski rast svuda u svetu nizak, a cene nafte

nisu tako visoke kao na početku prethodne krize. Ima, međutim, i onih koji podsećaju da dešavanja na tržištu poljoprivrednih sirovina ne treba zanemariti, budući da će socijalne posledice globalnog rasta cena hrane biti snažne, podsećajući da je upravo to bilo povod oružanim sukobima u Egiptu, Kamerunu, Haitiju i u još preko dvadeset siromašnih zemalja. S druge strane, državni budžeti zemalja koje će biti najviše pogođene rastom cena hrane teško će moći da isplate preko potrebne proizvođačke i potrošačke subvencije kojima bi se održao standard.

Pozivajući se na iskustva iz 2008. godine, FAO je pozvao države da se za sada uzdrže od intervencija na tržištu i da ne posežu za merama kao što su zabrana i ograničavanje izvoza ili dodatno oporezivanje izvoza, čime bi doprinele gomilanju zaliha. Nijedna od ključnih zemalja za sada nije uvela takvu praksu, što ne znači da će tako i ostati.

U svakom slučaju, ponovo nam, kao i 2008. godine, predstoji godina u kojoj, sada već bez dileme, možemo očekivati visoke cene hrane. Tržište žita, posebno kukuruza, biće nestabilno, sa realnim mogućnostima rasta cena, sve do momenta dok se ne završi žetva i proceni ovogodišnji rod u svim delovima sveta. Poslednjih dana procene, nažalost, idu u pravcu sve nižeg prinosa, pa se može očekivati da će cene nastaviti da rastu.

Posledice suše na poljoprivredu Srbije i izazovi

Srpska poljoprivreda je u protekle dve godine zabeležila pozitivne stope rasta. Štaviše, 2009. i 2010. godine ostvareni su rekordni prinosi u biljnoj proizvodnji. Rast prinosa doprineo je izraženom (rekordnom) deviznom prilivu od izvoza poljoprivrednih proizvoda. Procenjuje se da i pored toga u zemlji postoje poprilične zalihe, jer su proizvođači čuvali robu, s pravom očekujući rast cena.

Na teritoriji Srbije, zavisno od regiona, visina padavina po kvadratnom metru od početka aprila do kraja avgusta, umesto uobičajenih oko 250 litara, iznosila je

manje od 100 litara. Prve prognoze posledica suše, koje su saopštene sredinom avgusta, predviđaju smanjenje roda za 10–50%, zavisno od regiona i useva. Predviđanja su da će kukuruz biti najviše ugrožen (35–40%), dok se manje štete očekuju kod šećerne repe, suncokreta i soje (oko 20%). Štete na prolećnim usevima su manje: prinos pšenice je na nivou prosečnog za Srbiju (oko 8% niži od prošlogodišnjeg), višnje i kajsije niži za 10–20%, dok stanje sa malinom i dalje nije jasno. Naime, prognoze Republičkog zavoda za statistiku od kraja juna 2012. (prema podacima od kraja maja 2012) predviđale su rast proizvodnje za 5%, dok se sredinom juna, u vreme berbe, u javnosti pominjala cifra o rodu umanjenom za 50%. Prve prognoze, iako je o njima prerano govoriti jer su poslednje nedelje avgusta neka područja došla kišu, ukazuju na to da bi smanjenje obima poljoprivredne proizvodnje moglo biti preko 10% u odnosu na prethodnu godinu. To bi značilo da se u vegetacionoj 2010/2011. godini približavamo padu proizvodnje koji je zabeležen samo još u 1992. i 2000. godini.

Analitičari koji su bili dovoljno hrabri da iznesu prognoze vrednosti ukupne štete od suše (pre početka žetve jesenjih useva) najčešće pominju cifru od preko dve milijarde dolara ili evra. Iako razlika nije zanemarljiva, u javnosti se pominju obe vrednosti. Ne sporeći činjenicu da su posledice katastrofalne, ne možemo a da ne dovedemo u sumnju ovaj iznos, bilo da je reč o evrima ili dolarima. Nejasno je, naime, kojom metodologijom obračuna se došlo do ove sume – da li je obračun načinjen na osnovu procenjene vrednosti gubitka proizvodnje (smanjenih prinosa), na osnovu očekivanih marži pokrića po hektaru pojedinih useva u ovoj u odnosu na prethodne godine (što je manje verovatan pristup s obzirom na to da ne postoje odgovarajuće baze podataka – FADN), ili je (u nekoj formi) uključena i očekivana vrednost smanjenja proizvodnje u prehrambenoj industriji (za šta takođe nedostaju relevantni parametri). Bilo kako, ukoliko se nakon žetve ispostavi da ukupan rod kukuruza iznosi oko 3,9 miliona tona, što bi bilo oko 40% u odnosu na prethodnu godinu (koja je, pri tom, bila jedna od prvih pet po visini ostvarenih prinosa u poslednjih više od 20 godina), prema sadašnjim cenama kukuruza (26,5 din/kg) gubitak u proizvodnji kukuruza u odnosu na prošlu godinu iznosio bi oko 690 miliona dolara. Nadalje, ako imamo u vidu: da je kod ostalih useva procenjeni pad prinosa niži nego kod kukuruza, visok udeo kukuruza u vrednosnoj strukturi poljoprivrede i setvenim površinama, činjenicu da proizvodnja pšenice (drugog useva po važnosti) nije znatnije umanjena, moramo dovesti u sumnju prognoziranu vrednost štete od suše. Iz ovakve perspektive, realnijom se čini pretpostavka da ukupan gubitak vrednosti u biljnoj proizvodnji bude nešto iznad milijardu dolara. Međutim, mnogo je delikatnija prognoza smanjenja proizvodnje u stočarstvu koja se izvesno može očekivati do kraja godine. Visoki gubici u prinosima i nedostatak kabaste hrane uzrokovat će rast cena ovih proizvoda i nesporno će voditi smanje-

nju broja grla stoke, pre svega goveda, a potom i svinja. Kvantifikovanje vrednosti gubitaka u stočarstvu bi u ovom momentu bilo neozbiljno, ali je teško verovati da gubici u ovom sektoru mogu biti isti kao u biljnoj proizvodnji, budući da je vrednost stočarske proizvodnje za više od polovinu manja od biljne. U svakom slučaju, rezultati žetve jesenjih useva znaće se tek krajem septembra, a imajući u vidu neslaganja između prognoze prinosa od strane RZS i izveštaja sa terena (pomenuti primer maline), ovakve nedokumentovane procene bolje je izbegavati.

U vezi s ovom temom otvara se nekoliko ključnih pitanja: 1) Kako preduprediti ovakve pojave, da li se i koliko površina u Srbiji navodnjava, 2) Kakve će posledice suša imati na zarade proizvođača i standard potrošača i 3) Šta preduzima država?

Koliko navodnjavamo i da li su sistemi za navodnjavanje jedini problem?

Gotovo sve vesti o suši ovog leta bile su praćene konstatacijom da su navodnjavane površine u Srbiji (relativno gledano) najmanje u Evropi, bez obzira na to što je usled metodoloških ograničenja praktično nemoguće sprovesti takvu vrstu komparacije!¹ Zvanična statistika kaže da je u 2011. godini sistemima za navodnjavanje bilo obuhvaćeno 91.959 hektara obradivih površina, od čega je navodnjavano ukupno 34.175 hektara. Ove površine su sigurno višestruko potcenjene. Naime, ako se uzme u obzir da se proizvodnja povrća odvija na površini od oko 300 hiljada hektara, da većina povrtarskih useva ne može da uspeva bez navodnjavanja (osim delimično krompira, koji se gaji na oko 85 hiljada hektara), dolazimo do toga da je navodnjavanje potrebno za oko 210 hiljada hektara površina pod povrćem. Uz pretpostavku da se 20% ovih površina nalazi u regionima u kojima ima dovoljno padavina tokom godine, dolazimo do podatka da su navodnjavane površine samo ove grupe useva 160–180 hiljada hektara. Tome treba dodati i površine pod sojom, repom, ređe drugim usevima (suncokret, kukuruz, krmno bilje, voće), koje se takođe jednim delom odvijaju u zalivnom režimu. U svakom slučaju, reč je o daleko većim površinama od registrovanih.

Svi oni koji su se osetili prozvanim u vezi sa malim navodnjavanjem površinama i nedovoljnim investicijama u ovu oblast najavili su za naredne godine investicije kojima će se omogućiti navodnjavanje (ništa manje nego) 1,5 miliona hektara! Čini se, međutim, da ovakve izjave potvrđuju staru tezu da su „odnosi prema navodnjavanju u Srbiji vrlo loši, počev od planiranja, projektovanja, izgradnje do eksploatacije zalivnih sistema. Više puta se

¹ Za početak, definicija poljoprivrednih površina u Srbiji razlikuje se od definicije Evrostata, u našim uslovima pašnjaci i livade se ne navodnjavaju itd. Otuda, procentualno izražavanje navodnjavanih površina i njihovo poređenje sa drugim zemljama je besmisleno ukoliko se ova metodološka neslaganja ne reše.

ambiciozno planiralo, skromno se gradilo i loše eksploatisali sistemi za navodnjavanje“ (Bošnjak, Đ., 2003). Jer u ovom momentu se govori (pitanje je da li i zaista planira i projektuje) o imponantnim površinama a da se ne zna da li postoji realno ekonomsko opravdanje za toliki broj hektara, niti se zna kojim bi se sredstvima ti sistemi gradili. Istovremeno, eksploatacija postojećih sistema je niska, jer su mnogi do danas nezavršeni ili su ostali bez vitalne opreme. Umesto vode, kanali su puni mulja, zatravljeni, zagađeni hemijskim otpadom ili pretvoreni u divlje deponije. Rezultati retkih ispitivanja kvaliteta vode za navodnjavanje više su nego zabrinjavajući.

Prethodna iskustva Srbije ukazuju na to da sama izgradnja sistema za navodnjavanje nije rešenje problema. Naime, bez prateće infrastrukture (npr. struje), navodnjavanje postaje (pre)skupa agrotehnička mera s obzirom na visoku potrošnju goriva. Uz to, ne sme se zaboraviti da navodnjavanje doprinosi velikoj degradaciji zemljišta i njegovom iscrpljivanju (primer navodnjavanja šećerne repe u Sremu), a da su deficit padavina i potreba za navodnjavanjem najizraženiji upravo u područjima gde se već osećaju posledice eolske erozije (npr. Banat).

Navodnjavanje nije čarobni štapić kojim je moguće rešiti sve probleme suše. Osim navodnjavanja, rešenje treba tražiti i u izmeni sortimenta, koji se mora brže prilagođavati klimatskim promenama. Uz to, da bi se investicije u navodnjavanje isplatile, neophodna bi bila i korenita izmena proizvodne strukture, s mnogo većom zastupljenošću povrća, industrijskog i krmnog bilja u odnosu na sadašnje površine. Osim na rast prinosa u biljnoj proizvodnji, veliki efekat ostvario bi se i pojeftinjenjem kabaste hrane, tj. većom zastupljenošću stočarstva i njegovom većom konkurentnošću. Ovaj smer delovanja zasniiva se na edukaciji proizvođača i njihovoj boljoj informisanosti. On zahteva kontinuirane i prilagođene (“tailor made”) programe obuke, promocije i sl. Državni program podrške uključuje podsticaje za nabavku sistema za navodnjavanje, ali su edukacija i spremnost za primenu novih tehničko-tehnoloških rešenja ipak u domenu poslovnih odluka samih proizvođača.

Kakve će posledice suša imati na zarade proizvođača i standard potrošača?

Jedna od osobenosti ovogodišnjeg roda jeste vrlo izražena neujednačenost prinosa koje će ostvariti gazdinstva, čak i ona koja su locirana u istom proizvodnom mikroregionu. Ove razlike nastale su kao rezultat primene različitih agrotehnika i sortimenata, koji u ekstremnim vremenskim uslovima, kakvi su ovogodišnji, imaju presudan uticaj na prinose. Naime, gazdinstva koja su primenila punu agrotehniku u optimalnim rokovima, koristeći novije sorte, ostvariće uobičajene prinose, s minimalnim gubicima ili čak bez njih! S obzirom na to da cene dostižu rekordne iznose, ova gazdinstva treba-

lo bi da ostvare izuzetno visok profit od ovogodišnjeg roda. Međutim, profit će ostvariti samo ona gazdinstva koja su proizvodnju finansirala sopstvenim sredstvima. Svi drugi, nažalost, nalaze se u veoma nezavidnom položaju. Umesto njih, ekstra profit će ostvariti proizvođači i trgovci agrarnih inputa (đubriva, semenske robe i sredstava za zaštitu), koji su svoju robu prodavali seljacima putem paritetne razmene.

Oni proizvođači koji preuzetu robu (inpute) nisu plaćali novcem, već su se odlučili za paritetnu razmenu, sada su suočeni sa problemom prevelike zaduženosti. Poslednjih godina praksa je bila da se razmenjuju svi usevi za sve inpute, ali su najčešće razmene đubrivo za kukuruz, industrijsko bilje za sredstva za zaštitu i đubrivo. Pariteti se po pravilu računaju na osnovu berzanskih cena u trenutku potpisivanja ugovora, uz uračunatih desetak procenata zarade za onog ko daje robu, tj. inpute. Odlukom Vlade, za preuzimanje đubriva preko ovlašćenih skladištara, predviđen je bio paritet: jedan kilogram đubriva za 1,40 kilogram pšenice roda 2011. godine (ili za 1,50 kilograma pšenice roda 2012. godine) ili jedan kilogram đubriva za 1,60 kilogram kukuruza. U vreme sklapanja ugovora (tokom zime i ranog proleća) cena pšenice iznosila je oko 20, a kukuruza oko 16 dinara po kilogramu (pre toga, cene su bile još niže). Cene u poslednjoj nedelji avgusta dostigle su 30 din/kg za pšenicu, odnosno 27 din/kg za kukuruz. Praktično, vrednost duga samo za đubrivo porasla je za 50–70%. Čak i pod posve nerealnom pretpostavkom da nisu pretrpeli gubitke (što je u slučaju malih i srednjih proizvođača, koji se najviše zadužuju za obrtna sredstva, teško poverovati), proizvođači koji su na ovaj način finansirali proizvodnju pretrpeće velike gubitke. Njihova dobit, ako je bude, biće zanemarljiva.

S druge strane, po osnovu paritetne razmene porasla je zarada prodavaca inputa za robu koju su isporučili tokom zime i proleća. U zemljama u kojima postoje razvijena finansijska tržišta i gde se trguje fjučersima, ovakve ekstra zarade posebno se oporezuju. Praktično, investitori mogu da ulažu i upuštaju se u rizik na neizvesnom tržištu poljoprivrednih sirovina. Kod nas je, međutim, tržište hartija od vrednosti u začetku, i zabeleženo je svega nekoliko terminskih kupoprodaja. Praktično, naši proizvođači ne mogu da u skladištu u kome su lagerovali robu kupe fjučers, čijom bi daljom preprodajom mogli da kupuju neophodne inpute. Umesto toga, postojeći oblik kreditiranja trgovcima i distributerima obezbeđuje visoke profite, pa ne iznenađuje sporost u donošenju i primeni sistemskih rešenja kojima bi se pospešila aktivnost poljoprivredne berze.

Do kraja godine se može očekivati rast cena prehrambenih proizvoda, jer se očekuje da će prerađivači u trci da obezbede dovoljne količine sirovina biti prinuđeni da plaćaju znatno veće cene. Kretanje cena voća i povrća ovog proleća i leta potvrđuju ovaj stav. Naime, velike količine robe su izvezene (pre svega u Rusiju), što je imalo za posledicu da su na domaćem tržištu ostali

proizvodi nižeg kvaliteta i relativno visokih cena. Ugovorenih površina pod industrijskim biljem je ove godine bilo znatno manje nego prethodnih, što upućuje na zaključak da se na domaćem tržištu mogu očekivati kupci sirovina iz okruženja. Cene uljarica dostižu rekordne vrednosti (npr. cena soje je udvostručena u odnosu na prethodnu godinu!), što će se sigurno preliti na rast cena niza prehrambenih proizvoda, računajući i mleko i meso. Intervencijama iz robnih rezervi zaustaviće se prvi udar efekta rasta cena na berzama na povećanje cena prehrambenih proizvoda. Pouzdanije prognoze kretanja cena tokom zimskih meseci moći će da se očekuju tek nakon završetka žetve, kada će se imati potpunija slika domaćih bilansa.

Šta država preduzima?

Vlada Srbije usvojila je 23. avgusta predlog mera za prevazilaženje posledica aktuelne suše u agraru, a poljoprivrednicima je za pomoć u saniranju posledica suše namenjeno oko 150 miliona evra. Ove mere se mogu podeliti u tri grupe: oslobađanje poljoprivrednika određenih finansijskih obaveza ili njihovo prolongiranje, direktne intervencije na tržištu u cilju stabilnosti snabdevanja i cena, kao i neposredna finansijska pomoć poljoprivrednicima putem povećanja određenih podsticaja. Primedbe da su predložene mere naklonjene velikim proizvođačima, kao i da predviđena sredstva nisu dovoljna, nisu osnovane: predložene mere su raznovrsne i dostupne su velikom broju proizvođača, a budžetska sredstva su (verovatno) maksimum što se moglo naći u budžetu. Prve uredbe usvojene su u poslednjoj nedelji avgusta, i odnose se na regresiranje goriva za jesenju setvu, kao i dodatne subvencije po hektaru, dok će uredbe o subvencionisanju u stočarstvu biti donete naknadno, nakon rebalansa budžeta.

U pogledu intervencija na domaćem tržištu, osim najavljenog otkupa 200 hiljada tona kukuruza, predvi-

đeno je i dnevno praćenje tržišnih kretanja kako bi se blagovremeno reagovalo ukoliko dođe do prekomernog izvoza. Jednostavnije rečeno, zabrana izvoza nije isključena. Upravo je nagoveštaj mogućnosti takve mere ono što izaziva velike polemike između različitih grupacija: proizvođača ratarskih proizvoda, stočara, kao i trgovaca (izvoznika). Naime, uzgajivači stoke oglasili su se još proletoš sa zahtevom da se zabrani izvoz žita i uljarica koje se prerađuju za stočnu hranu, kako ne bi došlo do nestašica i poskupljenja koncentrovanih hrana na domaćem tržištu. S druge strane, ratari se izričito protive ovakvoj odluci, koja ide u prilog izvoznikom lobiju, jer bi zabrana izvoza oborila otkupne cene na domaćem tržištu. Na taj način, ratari bi uz gubitke u prinosima pretrpeli i gubitke na ceni.

Ovi strahovi ratara nisu neosnovani, jer se upravo takav scenario odigrao 2007. godine. Izvoznici su početkom godine sa spoljnim partnerima ugovorili izvoz kukuruza po, u to vreme važećim, cenama od 160 do 190 evra za tonu. Prema saopštenju Udruženja „Žita Srbije“, nekoliko vodećih izvoznika imalo je u februaru zaključene izvozne aranžmane za oko 500.000 tona kukuruza. Međutim, mnogi od njih dobijeni novac nisu na vreme investirali u avanse proizvođačima, procenjujući da bi time blokirali inače nedostajući obrtni kapital. Samo oni koji su na vreme procenili da suša dobija velike razmere postarali su da se na vreme obezbede robom. Ostalima je preostalo da kukuruz plaćaju po sadašnjih 230 evro/t ili da vrše pritisak na državu da zabrani izvoz.

Posledice suše su prvi ozbiljniji izazov za novu Vladu, na koji je ona blagovremeno reagovala. Da li će se predviđene mere sprovesti, i kolika će sredstva u budžetu za to biti namenjena, znaće se polovinom septembra nakon usvajanja rebalansa. Svako prolongiranje i ishitrene tržišne intervencije mogle bi imati ozbiljne posledice. Posledice bi svakako po razmerama bile veće nego one iz 2007. godine, imajući u vidu da ovoga puta, osim suše, uporedo deluje i faktor ekonomske krize.